

buď těžko dostupné, nebo roztroušené po nejrůznějších publikacích víceméně resortního charakteru.

Třetí celek (kapitola IX. a X.) má charakter prakticko-aplikační. Rozebírá efektivnost vzdělání v rámci podniku i na úrovni ČSSR (kapitola IX.) a kapitola poslední pak končí přehledem možností zvyšování efektivnosti vzdělání uvnitř stávající vzdělávací soustavy. Zde se čtenář může s autorem zamyslet stejně tak nad možnostmi v oblasti řízení a organizace školství a nad problémy informačního systému, jako nad rezervami, které jsou ukryty v samotném pedagogickém procesu či nad otázkou v naší současnosti velmi aktuální, tj. nad možnostmi rozmístění sítě škol a jejich optimální velikosti.

Celá kniha ukazuje jak může být zajímavý pohled odborníka z oboru, který přece jen dosud nemá zcela tradiční vztah k oblasti vzdělávání, když je propracován soustavně. Nutí však k zamyšlení nejen školské pracovníky a pedagogy, ale také odborníky z jiných oborů. Autor to sám naznačuje, když hovoří o ekonomickém rozvoji společnosti, při němž se nelze spokojit již jen s dosavadními klasickými zdroji a je čím dál zřetelnější, že se musí mezi ně zahrnout i vzdělání: „V důsledku toho začínalo vzdelanie plniť aj významnú ekonomickú funkciu a začala sa oň zaujímať ekonomická veda a ostatné príbuzné vedné disciplíny. Napr. v súvislosti s rozširovaním počtu vzdelávaných vznikali nové problémy sociálneho a psychologického charakteru, ktoré nemohli uspokojivo riešiť ani pedagogická, ani ekonomická veda. Do oblasti vzdelávania nutne pristúpil aj ďalší vedný partner, a to sociológia, psychológia, filozofia, ktoré majú za úlohu, spolu so základnou vednou disciplínou – pedagogickou vedou – komplementárne riešiť problémy vzdelávania a vzdelania zo všetkých aspektov.“ (S. 30–31.)

Takový proces se dotknul řady vědních disciplín a předmětů jejich zkoumání. Je třeba se jen radovat z toho, že zasahuje oblast vzdělání (a výchovy). V současnosti by vlastně mělo být již těžké uvažovat o pedagogice bez sociologie a bez ekonomiky. Užitek skýtá také spojení nepochybně všem zúčastněným. Ekonom zpravidla racionálně zvažuje potřeby společnosti a ze svého hlediska reguluje možnosti vzdělání (i když jsou jeho úvahy samozřejmě podřízeny celkovému politickému cíli společnosti). Sociolog dává k dispozici aktuální materiál jak pedagogovi, tak ekonomovi, neboť činnost obou vede ve svých důsledcích k přesunům mezi skupinami obyvatelstva a ke změnám sociologických charakteristik těchto skupin, což obojí je pro sociologa neobyčejně významné a zajímavé.

Takové aspekty také prolínají řadou kapitol Andreje Kamiače, ať přímo nebo nepřímě. Zdá se však, že pro sociologii jsou nejpodněnější, vedle všech obecných úvah v prvních třech kapitolách, především otázky prognostiky rozvoje vzdělání a otázky plánování v tomto směru (kap. IV.). Právě tyto činnosti budou zřejmě nejvíce potřebovat zájem a pomoc sociologie. Obdobně pak všechny konkrétní problémy, ať už na úrovni podniku, nebo v samotné školské soustavě, jak se tomu věnují poslední dvě kapitoly.

V rámci stručné recenze se nelze ovšem věnovat všem zajímavým problémům, které kniha přináší. Závěrem je možno ještě poznamenat, že autor na mnoha místech věnuje pozornost vysokým školám a tím také problémům souvisejícím s výchovou vysokoškolské inteligence. Tím se stává kniha zajímavou pro řadového vysokoškolského učitele, který může jejich údajně ve své výchovné činnosti i pro akademické funkcionáře vysokých škol, kterým může pomoci v jejich řídicí činnosti.

Svatomira Přadková

B. A. Čagin, *Očerik istorii sociologičeskoj mysli v SSSR (1917–1939)*, „Nauka“, Leningrad 1917, 243 stran.

Recenzovaná práce je sama o sobě jednak výrazem vzrůstajícího zájmu o sociologii, její teoretické i praktické aplikace v SSSR, jednak pokusem, ve smyslu titulu – „nástinem“ historie této problematiky za více než padesát let existence Sovětského svazu. Autor vymezuje v úvodu předmět svého historického zkoumání tím, že klade rovnítko mezi historický materialismus a marxistickou sociologií. V tom činí zadost

historické látce: píše především dějiny historického materialismu a zároveň dějiny konstituování specifického sociologického bádání v SSSR.

Autorova periodizace těchto dějin se opírá o klíčové body obratu ve vývoji sociologické problematiky, úzce spojené s vývojem obecně historickým a s etapami vývoje politiky strany.

I. kapitola („Otázky sociologie v prvních letech revoluce“) pojednává o přechodném období, ve kterém šlo o základní předpoklady pro rozvoj práce v sociologii: zostrující se boj proti buržoazní sociologii a revizionismu, úspěšné úsilí o získání pozic ve školských, vědeckých a osvětových institucích, příprava kádrů. V této etapě převažují práce popularizační a — s odkazem na Leninova vystoupení — kritizují se idealistické, pozitivistické a nihilistické postoje k otázkám filosofie a sociologie.

II. kapitola je věnována „Leninovu rozpracování problémů historického materialismu“, které právem zaujímá čelné postavení, důležité jak pro tuto fázi, tak i pro další vývoj. Nové problémy porevolučního vývoje kladly totiž také nové úkoly před společenskou vědu. Z Leninova díla tehdejší doby se tu připomínají především ty nejzákladnější myšlenky: teorie revoluce, problematika nové, komunistické sociálně ekonomické formace a přechodného období, úloha subjektivního faktoru ve vztahu k působení objektivních podmínek, významné metodologické principy, zejména Leninův konkrétně historický přístup k rozboru sociálních problémů.

III. kapitola („Marxistická sociologie v první polovině 20. let“) se zabývá obdobím po skončení občanské války. Pro vývoj sociologického myšlení jsou v této etapě důležité jednak polemiky proti nábožensko-idealistickým koncepcím společnosti, jednak tendence mechanistické (Bogdanov, Bucharin) a přímo likvidátorské (ztožňující veškerou filosofii a sociologii s buržoazním vědomím a paušálně odmítající specifickou problematiku filosofickou, psychologickou a sociologickou ve prospěch pozitivizujícího a biologizujícího stanoviska — Enčmen, Minin). Proti nim se obrací marxisticko-leninská kritika (Adoratskij, Něvskij, Serebrjakov aj.), která zdůvodňuje nutnost marxistické filosofie a sociologie, jednotu teorie a metody historického materialismu, analyzuje otázky výrobních sil, tříd, způsobu života, ideologie a sociální psychologie. S odkazem na Leninovy pokyny o vědeckém řízení a organizaci práce se rozvíjejí aplikované, konkrétní sociální výzkumy, zvláště v oblasti ekonomické (produktivita práce, struktura dělnické třídy, profese, sociálně ekonomické problémy venkova, způsob života, manželství a rodina, náboženství aj.). V té době se též formulují některé základní principy marxistické sociologie umění.

„Vývoj marxistické sociologie v druhé polovině 20. let“ (kap. VI) přináší prohloubení a rozšíření této tematiky. Především jde o rozvinutí diskusí o předmětu historického materialismu a o jeho vztahu k jiným společenským vědám. Významnou prací, která svým způsobem shrnuje tyto diskuse a anticipuje stanoviska sovětské sociologie konce 50.—60. let, je kniha S. A. Oranského („Osnovnyje voprosy marksistskoj sociologii“, t. 1., Leningrad 1929): Oranskij si tu jasně položil otázku existence marxistické sociologie jako samostatné vědy (historický materialismus je podle jeho názoru jednak obecnou teorií sociální, jednak konkrétně sociologicky zkoumá sociální procesy), zdůvodňoval jednotu teorie a metody v historickém materialismu a nezbytnost konkrétních sociálních výzkumů.

K dalším důležitým tématům sociologie té doby patří: diskuse o pojetí výrobních sil, kritizující mechanické zúžení tohoto pojmu na pracovní sílu nebo na techniku a vyzdvihující proti tomu úlohu člověka, subjektivních faktorů (Goročov) i vědy jako výrobní síly (Jefimov); otázky tříd a třídního boje v přechodném období, kritika Bucharinova pojetí tříd (Razumovskij aj.); diskuse o psychologii, o specifičnosti jejího předmětu a o oprávněnosti sociální psychologie; konstituování marxistické etiky (v boji proti nihilistickému prohlašování morálky za přežitek, např. u Enčmena) a marxistické sociologie umění (např. Lunačarskij); vznikají významné práce o díle Plechanova. Stále větší pozornost se obrací ke studiu Leninova díla a leninismu. Autor přesvědčivě dokládá — proti „sovětologům“ —, že teze o významu Lenina jako teoretika a o leninismu jako nové etapě vývoje marxismu nebyly spatry jen s osobou Stalinovou, nýbrž s velkým počtem sovětských teoretiků a byly formulovány již na počátku 20. let.

Kap. V. („Vývoj marxistické sociologie v první polovině 30. let“) se zabývá obdobím, ve kterém dosavadní převážně teoretické polemiky proti mechanistům a spory mezi nimi a „dialektiky“ (Déborin aj.) přecházejí do roviny politické. Autor pečlivě odlišuje

subjektivistické, jednostranné a mylné přístupy v politickém a faktickém hodnocení obou skupin ze strany Stalina a některých mladších teoretiků od kritiky oprávněné (mechanistické chyby, odtrhování filosofie a sociologie od socialistické praxe), kterou vedla komunistická strana ve prospěch dvou důležitých principů: 1. pochopení leninské etapy ve vývoji marxismu, 2. nutnost hlubšího spojení teorie s otázkami socialistické výstavby. Toto úsilí patří k největším pozitivům této etapy (např. vedle některých podnětných prací o kultuře a kulturní revoluci). Jinak bylo vydáno poměrně málo významnějších prací sociologického zaměření.

Tyto okolnosti měly značný dosah i pro následující období (kap. VI. „Stav marxistické sociologie od druhé poloviny 20. let do poloviny 50. let“), jehož negativní stránky byly znásobeny dvěma důležitými faktory: vypjatým obdobím druhé světové války (která vedla k nutnému přerušení práce) a vlivem kultu Stalinovy osobnosti na sociální vědy. Pozornost k leninské tématice byla oslabena převahou komentování Stalinových prací: některé jejich mylné teze dlouho neblaze působily (teze o souladu mezi výrobními silami a výrobními vztahy, o základě a nadstavbě, o zostřování třídního boje aj.), vedly k subjektivismu a dogmatismu a byly krokem zpět. Určité pokusy o jejich korigování (diskuse o otázce protikladů v r. 1940, filosofická diskuse r. 1947, objektivnější hodnocení Plechanova, některé cenné monografie, např. Glezermanova apod.) neuspěly. Rozhodující obrat přinesla až usnesení strany na XX. sjezdu, speciálně usnesení „O překonávání kultu osobnosti a jeho důsledků“ (červen 1956) a kritické stati o Stalinových chybách v oblasti sociologie (Pravda, Komunist, např. stať M. Kammariho). Tím byla otevřena cesta k tvůrčímu rozvíjení společenských věd.

Kapitola VII. („Rozpracování základních problémů historického materialismu od konce 50. let“) podává obraz tohoto rozvoje, projevujícího se jak v teoretické úrovni, tak i v šíři problematiky a v jejím spojení s novými náročnými úkoly praxe, v růstu sociologických kádrů a počtu sociologických pracovišť, konkrétních sociálních výzkumů a v aktivitě mezinárodní. Bohatě se opět využívá studia Leninova díla pro řešení aktuálních problémů společenských věd.

Významné teoretické práce a tvůrčí diskuse se v tomto období soustřeďují kolem těchto základních témat: 1. Předmět a struktura historického materialismu, marxistické sociologie, dále koncepce, metodika a technika konkrétních sociologických výzkumů, metodologické problémy společenských věd vůbec; 2. problematika společenského bytí a společenského vědomí, rostoucí úloha subjektivního faktoru, vztahy mezi subjektivním a objektivním faktorem, význam sociální psychologie; 3. otázka protikladů ve vývoji socialistické společnosti, dialektika výrobních sil a výrobních vztahů, společenská úloha vědy, věda a výroba, sociální aspekty vědeckotechnické revoluce; diskuse o asijském způsobu výroby (ve spolupráci s historiky, etnologoy aj.); 4. struktura tříd v sovětské společnosti a její proměny, od globálních sociálních skupin až po rodinu a sociologii osobnosti.

Podstatně se rozšířila výuka sociologie a počet sociologických badatelských středisek: Moskva, Sverdlovsk, Novosibirsk, Leningrad, Kijev, Minsk, Tbilisi aj. Vedle teoretické badatelské práce a působení pedagogického rozvíjejí tato pracoviště konkrétní sociální výzkumy, zaměřené na tuto tématiku: společenské vztahy, třídní a sociální struktura SSSR, technika a sociální pokrok, rozvoj dělnické třídy ve vztahu k technickému pokroku, překonávání podstatných rozdílů mezi duševní a fyzickou prací, mezi městem a venkovem; komunistická práce a odměňování, sociální aktivita výrobního kolektivu, volba profesí u mládeže, příčiny fluktuace; úloha nadstavby, společenských organizací, otázky vědeckého řízení; mimopracovní a volný čas, manželství a rodina, rozvoj osobnosti, religiozita; metody a techniky sociologického výzkumu, použití techniky v sociologii aj.

Caginova kniha je zajímavou monografií, opírá se o bohatý faktický materiál (často málo dostupný, jako jsou např. knižní publikace 20.–30. let a časopisy té doby, např. „Pod znamenem marxismu“, „Vestnik Kommunističeskoj akademii“ aj.), osvětluje složitosti vývoje, nezastírá chyby a momenty stagnace, zároveň však přesvědčivým, argumentovaným způsobem ukazuje pohyb v marxistickém sociologickém myšlení v SSSR, v jehož průběhu se překonávají idealistické i mechanistické, vulgarizující nebo nihilistické tendence a který probíhá po vzestupné linii (Leninův přínos, pozitivní výsledky druhé poloviny 20. let, rozvoj sociologie do konce 50. let). Je to proces teoreticko-metodologického fundování marxistické sociologie, proces její instituciona-

lizace a stále účinnějšího spojování s potřebami praxe socialistické výstavby. Marxistická sociologie se konstituuje postupně a zejména poslední období je naplněno bohatými, dosud neukončenými diskusemi. V nich podle Čagina postupně nabývá převahy pojetí, podle něhož k marxistické sociologii patří její obecně sociologický základ (sociologický aspekt historického materialismu), dále konkrétní sociální výzkumy a tzv. sociologické teorie střední úrovně, tj. sociologie speciální, např. sociologie průmyslu, rodiny, náboženství apod.). Z Čaginovy monografie je patrné, že tyto diskuse jdou ruku v ruce s rozvojem vlastní badatelské práce, že sociologie v SSSR prokázala své oprávnění pro vnitřní potřeby rozvoje země a že zároveň stále úspěšněji vstupuje do fundované polemiky se soudobou nemarxistickou sociologií. Rozvoj sovětské sociologie za období posledních pěti let, které do monografie není zahrnuto, tyto závěry jen potvrzuje.

Jaroslav Štřítecký

Lekcii po metodike konkretnykh socialnykh issledovaniy. Pod redakcijej professora G. M. Andrejevoj. Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1972; 202 str.

Na filosofických fakultách sovětských universit se ve stále větším rozsahu přednáší sociologie. Na moskevské filosofické fakultě je katedra metodiky konkrétních sociálních výzkumů. Její členové působí na ekonomické, psychologické a žurnalistické, především však na filosofické fakultě. V úvodu recenzované knihy vysvětlují autoři, proč ji vydávají jen jako „přednášky“: na přípravě učebnice bude třeba ještě nějaký čas pracovat, aby byl text úplný a dobře propracovaný.

„Přednášky o metodice konkrétních sociálních výzkumů“ mají skutečně některé formální rysy, kterými se odlišují od definitivní podoby propracované vysokoškolské učebnice. Je v nich patrna odlišnost podání v jednotlivých oddílech, které sice na sebe logicky navazují, ale nepokrývají pole problematiky konkrétních sociálních výzkumů ani zcela rovnoměrně, ani plně vyčerpávajícím způsobem. Jestliže však podání nese známky práce nedovršené do všech důsledků, pojetí, základní přístup k problematice, její promyšlení nejsou nijak provizorní. G. M. Andrejeva jako autorka i redaktorka vložila do práce své rozsáhlé vědomosti a vynikající schopnost jasné formulace.

Knižka má vlastnosti, které jsou charakteristické pro metodologické práce sovětských autorů v oblasti konkrétních sociologických výzkumů. Především jasnou souvislost všech rovin zobecnění, počínaje nejvyšší úrovní filosofické abstrakce, přes úroveň nejobecnějších teorií marxistické sociologie, sociologie jednotlivých oblastí sociálního života, až po drobné technické prostředky výzkumu. Vědomí jednoty vědecké práce a jejího místa v celospolečenském myšlenkovém i praktickém úsilí, vědomí smysluplnosti snahy vědy o adekvátní zobrazení reality jako jednoho z předpokladů společenské činnosti, dává autorce na jedné straně jistotu a určitou velkorysost, na druhé straně zaujetí pro důležitost řešení každé otázky, i takové, která by se mohla zdát tak podružnou, že by snad ani nestálo za to o ní podrobně diskutovat. Na několika místech knižky jsou takové drobné diskuse, zejména s V. A. Jadovem, které dokumentují zásadní shodu i vzájemný respekt a současně rozehrávají soutěž o přílehavější, vědeckější odpovědi na některé otázky sociálních výzkumů. Je to projev zralosti sovětské sociologie, která již teď, ve stadiu prudkého rozvoje, může prokázat vlastnosti plně konstituované vědy.

Pro českého čtenáře bude nesporně nejpoutavější první část knihy pojednávající o programu konkrétního sociálního výzkumu, kterou napsala G. M. Andrejeva. Na přípravnou fázi výzkumu je zde kladen velký důraz. Program výzkumu je charakterizován jako „celý komplex metodologických i technických úkolů...“, ale také obecný náčrt procedur a technických prostředků výzkumu.“ (Str. 4) Program je více než praktickým či rutinním úkolem, je v něm mnoho teoretické práce principiální důležitosti. Právě pro tuto tvůrčí stránku není možno vytváření programu popsat vyčerpávajícím způsobem, je však možno uvést přehled hlavních částí.

V metodologické části programu je především stanoven problém, „otázka, na níž není v dosavadním poznání známa odpověď a je proto třeba určitých teoretických